

keresztül is) bukkannak fel néhány lapnyi távolságban egymástól. A második tanulmány példának okáért öt lapnyi terjedelemben (43–48.) tárgyalja és ismétli el a csupán pár lappal korábban található közlemény tárgyát (zsidó–magyar-sorspárhuzam). Szintén inkább formai hiányosság, de amennyiben a tanulmánygyűjtemény szakmai igénnyel szeretne fellépni, akkor tanácsos lett volna névmutató készítése az összegyűjtött írásokhoz. Tudatosnak tűnik viszont a válogatás arányossága: az első két fejezet öt-öt, a harmadik pedig négy tanulmányt tartalmaz, amelyek témájukban is szorosan összekapcsolódnak. Kimaradtak a gyűjteményből a szerzőnek a debreceni kollégium történetére vonatkozó iskolatörténeti írásai, és Medgyesi Pál *Praxis Pietatis*-ával foglalkozó több tanulmánya is hiányzik, talán azért, mert nem illeszkedtek volna a kötet hármastagolásába.

Legvégül térjünk vissza a gyűjtemény kettős szellemi kötődésére, miszerint egyszerre kíván tudománynépszerűsítő és a magasabb szintű tudományos kutatást szolgáló munka lenni. Fontos kérdése ez a jelenlegi irodalomtörténet-írásnak és általában a bölcsészettudományoknak a 21. században. Győri L. János azt a megoldást választja, hogy mind a két műfajban külön-külön alkot, és egy tanulmányon belül nem igyekszik egyszerre tudománynépszerűsítő és tudományos is lenni. A kötetben jó arányérzékkel rendeződnek el ezek a vegyes műfajú írások, és a szerző egy egységes kompozícióvá gyúrja össze a szerző a tudományos és tudománynépszerűsítő dolgozatokat. A kötet legnehezebb feladata, hogy két, teljesen más elvárásokkal rendelkező olvasóközönséget szeretne megszólítani. A témában jártas kutatók számára viszonylag kevés tanulmány hoz újdonságot, és így a figyelemre méltó gondolatok az arányokat tekintve elvesznek az írások között. A tudományos érdeklődésű laikus olvasóközönségnek viszont Győri L. János kötete izgalmas olvasmányként szolgálhat.

(Kálvin, Budapest, 2015.)

Rózsa Mária: *Pesti német nyelvű lapok a kultúráközvetítés szolgálatában a reformkorban és az 1850-es években*

Rózsa Mária munkája, amely 2013-ban németül is megjelent,¹ a hazai, 19. századi, pesti német nyelvű sajtó vizsgálatára vállalkozott. A témaválasztás fontosságát csak méltatni lehet. A germanisztika és a sajtótörténet érintkezési pontjaként felfogható téma még akkor is komoly relevanciával rendelkezik, ha a germanisztika felől nézve egy olyan kulturális közeg (ti. a magyarországi) vizsgálatáról van is szó, amely legföljebb epigonszerűnek mondható a német nyelvterület egészéhez képest. A sajtótörténet pedig komoly adósságokkal rendelkezik ezen a téren. Rózsa Mária vállalkozása tehát kettős adósságot törleszt. Munkája nem csupán kétségtelen eredményei miatt érdekes és értékes, hanem azért is, mert olyan módszertani kérdéseket exponál, illetve olyan dilemmák megfogalmazását segíti elő, amelyek a sajtótörténet egésze szempontjából lényegesek. A könyv erényei és fogyatékoságai is ezzel vannak összefüggésben: mondhatni, erényei a sajtójai, fogyatékoságai pedig közösek a téma összes eddigi feldolgozásával.

Rózsa Mária könyvének fontos jellemzője, hogy tudatosan megteszi azt a lépést – persze nem először és nem másokat, korábbi és párhuzamos kutatásokat kizáró érvénnyel –, amely a magyar sajtó kutatása helyett a magyarországi sajtó vizsgálatát állítja a középpontba. Vagyis – nagyon helyesen és üdvözlendő módon – nem a magyar nyelvű időszaki sajtónak szenteli a figyelmét, hanem a német nyelvűnek: azaz olyan médiavilágnak, amely ugyan egy közös ország határain belül jött létre, mégis voltaképpen más kulturális térben mozog, s ezért onnan egészen más kilátás esik az ebben az időszakban erőteljesen magyarosodó hírlapirodalomra is. Hogy ez a vizsgálat így a kisebbségi vagy éppen hatását tekintve a többségi médiatörténetet teszi-e láthatóvá, nem könnyű eldönteni: azok a kutatások, amelyeket a szerző is áttekint, s amelynek folyamatában saját magát is elhelyezi, még nincsenek abban a helyzetben, hogy erre a kérdésre egyértelmű választ adjanak. A szerző erre vonatkozó fejezetének a megoldása (13. skk.), hogy bizonyos általános népességstatisztikai adatokat hoz a németiség pesti és budai jelenlétére, bármennyire méltányolható eljárás is, nem alkalmas a válaszra. Arra ugyan jó ez a módszer, hogy legitimálja a könyv témáját (bár nem szorul rá a magyarországi németiség bármilyen kulturális teljesítményével foglalkozó kutatás, hogy így igazolja magát). A lakossági létszám adatai önmagában nem oldják meg a sajtó valódi közönségének a körülírását – mint ahogy a korabeli magyar sajtó olvasóit sem lehet pusztán etnikai alapon vagy anyanyelvük alapján megragadni.

¹ Vö. FRIED István, *Rózsa, Mária, Wiener und Pester Blätters des Vormärz und ihre Rolle an der Kulturvermittlung*, ItK 2014/3., 435–436.

Nincs egyértelmű, jó módszer a dilemma megfejtésére, de egy részletesebb és alaposabb analízis sokat segíthetett volna a kérdés pontosabb exponálásában. A probléma ugyanis éppen a komplexitás elhanyagolása miatt olyannyira látványos: a Rózsa Máriától felsorakoztatott, s persze mástól, a szakirodalomból származó népszerűségeket ugyanis csupán a keretek megragadására alkalmasak, másra nem nagyon. S ezt érdemes lett volna ütköztetni olyan, magából a vizsgált lapokból kiolvasható információkkal, amelyek képesek ezt a durva, hozzávetőleges számot finomabb, társadalomtörténeti szempontból is értékelhető adatokkal szembesíteni: hiszen nem hiszünk, hogy mindenki, aki Pesten és Budán élt, és a német nyelvű etnikumhoz tartozott, automatikusan újságolvasó lett volna. A valódi válaszra azonban a könyv nem vállalkozott. Ami bizonyosan kitérnek így a vizsgálatból, hogy az 1840-es és 1850-es években, azaz azokban az években, amelyekre Rózsa Mária érdeklődése irányul, egymás mellett létező, szinte alternatív világként jelenik meg a magyar és a német nyelvű sajtó – mert miközben mindkét fele ennek a sajátos viszonyrendszernek úgy tesz, mintha rajta kívül nem létezne más, azon közben nagyon sok átfedés és kapcsolat van köztük. Ezeknek a kölcsönhatásoknak az egyike éppen az, amivel a szerző vizsgálata foglalkozik, s amit ő a „kultúraközvetítés” fogalmával kíván leírni. A fogalom szerencsés, hiszen éppen a kölcsönösségre és a kétirányúságra vonatkozik: azaz nem csupán a nagy német nyelvterületnek a magyarországra tett hatását foglalja magában, hanem a fordítottját is – azt, hogy a magyar nyelvű irodalom alkotásai milyen módon kapják meg a sajtóban azokat az első fordításokat, amelyek megalapozhatták ismertségüket a német nyelvterületen. Rózsa Mária egy ilyen, következetesen és alaposan végrehajtott vizsgálat eredményeképpen fontos ízléstörténeti megfigyeléseket tud rögzíteni: érvényes módon képes jellemezni, milyen alkotók és műfajok preferenciája jellemezte ekkor a magyarországi német nyelvű sajtót, s ez miféleképpen jelent meg az átültetésre kiválasztott, magyar szépirodalmi szövegek (elsősorban versek) sorában is. Úgy vélem azonban, hogy az a kapcsolat, amely a párhuzamosan létező magyar és német nyelvű sajtó között kialakult az 1840-es évekre, feltétlenül megérdemelt volna egy ennél tüzetesebb szemlét, pontosabban egy ettől eltérő szempontú végiggondolást is. Gondolok itt például olyan vizsgálatokra, amelyek a híráramlást tudják egy-egy esettanulmány szintjén modellezni: vettek-e át például a német lapok híreket és információkat a magyar nyelvű sajtóból? Csak egyetlen példát említenék: Kölcsey Ferenc 1838-as halálhíre kiválóan alkalmas lehetne ilyen mintavételre, mert a Szatmárcsékén elhunyt költőről a hírek jól föltárható (de itt nem részletezendő) módon és csatornákon juthattak csak el a sajtónyilvánosságához. S hogyha a nyomtatott híradásokat megnézzük (a német nyelvűeket éppúgy, mint a magyar nyelvűeket), akkor az a tanulság adódik, hogy a pozsonyi német sajtó a pesti német újságokból vette át a hírt – noha rendelkezésre álltak természetesen magyar nyelvű híradások nyomtatva s nyilván szóban is (az 1832-től évekig országgyűlési követként Pozsonyban tartózkodó Kölcsey rendelkezhetett olyan ismeretségekkel a városban is, hogy a halálhíre már a sajtó híradása előtt érdeklődést keltsen). Vagyis a pesti német nyelvű sajtó hatása alighanem mintaadó szerepű lehetett a hazai német nyelvű újságok számára – már ha ebből az egyetlen példából szabad általánosabb következtetéseket meg-

fogalmazni. Sajnos, Rózsa Mária könyvéből nem kapunk választ arra, hogy a magyarországi német nyelvű sajtón belül a pesti lapoknak volt-e mintaadó szerepe akár műfaji értelemben, akár az információs csatornák szempontjából. A könyvben van ugyan olyan megfigyelés, amely idekapcsolható, igaz, ez a pesti lapok egymás közti viszonyára vonatkozik, ám sajnálatos módon kísérlet sem történik annak mérlegelésére, hogy általános jelenségről vagy kivételes esetről van-e szó: 1844-ben Kisfaludy Sándor nekrológiát a Sonntagsblätterből vette át az Ungar. (201.) Vagy említhetném a másik szöveghelyet, amikor a szerző Rummy Károly György egy írása kapcsán felismeri, hogyan hivatkoznak egymásra a különböző városok német lapjai, s ebben már egy zágrábi német lap, a Luna is részt vesz. (54.) Több hasonló megfigyelésből bizonyosan számos fontos tanulság adódhatna.

Komoly módszertani kérdés a német nyelvű sajtótermékekre vonatkozó források körének a meghatározása. Rózsa Máriának is azzal kellett szembesülnie, ami a magyarországi sajtótörténeti kutatások egyik alaptapasztalata (kár, hogy a szerző erre nem reflektált könyvében): a hazai 18–19. századi lapok esetében nem maradtak fenn (illetve alig) szerkesztői levelezések vagy a szerkesztés részleteit bemutató dokumentumok. Kivételek akkor lehetnek, ha valamelyik szerkesztő irodalmi szempontból is jelentősnek bizonyult, s ez a kánoni jelentőség magával hozta személyes levelezésének megőrzését, archiválását és kiadását. Ebben az esetben, mivel a magánlevelezés és a lapszerkesztői hivatalos levelezés ekkor nem különült el, rendelkezésünkre állhatnak olyan missziliseknek a szövegkiadásai, amelyek sajtótörténeti szempontból is kiaknázható anyagot kínálnak. Csak példaként: a Kazinczy szerkesztette Orpheusról vagy a hozzá és Batsányihoz köthető Magyar Museumról ezért tudunk viszonylag sokat a szerkesztők nézőpontjából (ennek köszönhetően készülhetett el ezeknek a folyóiratoknak a jól használható kritikái kiadása is).² Az 1860-as évekből Arany Jánosnak két folyóirata van még hasonló helyzetben, az Arany-levelezés immár befejeződött kritikái kiadása lehetővé teheti majd a Szépirodalmi Figyelő és a Koszorú sajtótörténeti elemzését a szerkesztői missziliseken keresztül.³ A korabeli magyarországi német nyelvű sajtóban azonban olyan szerkesztő nem működött, akinek a levelezése önmagában érdekelte volna akár a hungarológiai, akár a germanisztikai kutatást (az egyetlen kivétel talán Karl Gottlieb Windisch, akinek a levelezését Andrea Seidler adta ki).⁴ Ilyenformán viszont a lapokra vonatkozó forrásanyag egy teljes spektruma hiányzik a kutatás számára. A másik fontos bázis azonban megtalálható: ez pedig a lapok engedélyezését és működését kísérő hivatalos dokumentumok világa, amelyet a magyarországi sajtórendelkezések és törvények alapján a központi kormány-szerv, a Helytartótanács adott ki (már amíg létezett persze, hiszen a vizsgált sajtótörténeti periódus magában foglal egy jelentős intézménytörténeti választóvonalat is, amelyet a kötet nem érzékeltet kellőképpen). Míg az előző forrástípus hiányát

² *Első folyóirataink: Orpheus*, s. a. r. DEBRECZENI Attila, Debreceni Egyetemi, Debrecen, 2001.; *Első folyóirataink: Magyar Museum I–II.*, s. a. r. DEBRECZENI Attila, Debreceni Egyetemi, Debrecen, 2004.

³ ARANY János *Levelezése 1857–1861*, s. a. r. KOROMPAY H. János, Universitas, Budapest, 2004.; ARANY János *Levelezése 1862–1865*, s. a. r. ÚJ Imre Attila, Universitas – MTA BTK Irodalomtudományi Intézet, Budapest, 2014.

⁴ *Der Briefwechsel des Karl Gottlieb Windisch*, szerk. Andrea SEIDLER, Universitas, Budapest, 2008.

nem lehet felróni a monográfiának, a második esetében már nagyon feltűnő, hogy a szerző nem végzett széleskörű feltáró munkát. Ha ugyanis nagyritkán egy levéltári dokumentumra mégis hivatkozik, akkor az vagy szakirodalmi átvétel (137.), vagy egy segítő kollégának (jelesül Bódy-Márkus Rozáliának) szóló köszönetmondás keretében történik (137.). Nyilvánvaló persze, hogy az előbb említett két forrástípus más-más aspektusát világíthatja meg a sajtó működésének: az előző a szerkesztés koncepcióját és gyakorlatát, az utóbbi pedig azt a jogi-intézménytörténeti feltételrendszert, amelyben a lapok működtek. Éppen ezért azonban egyik sem nélkülözhető egy komplex történeti kép kialakításához. Annál is inkább, mert csak ennek figyelembevételével kaphatnánk választ arra a kérdésre, amelybe a szerző bele is ütközik: az, hogy az enciklopédikus szépirodalmi divatlapok a politikai témákat teljesen figyelmen kívül hagyják (29.), tény. Csakhogy ez nemcsak döntés és szerkesztői szándék következménye, hanem a lapengedély jellegének és a lapalapításhoz szükséges cenzus nagyságának az eredménye is. Vagyis éppen a lapalapítás hivatalos engedélyeztetésének a dokumentumai segíthetnek ezt körülírni. S ezért aztán ez utóbbinak a hiánya igen csak feltűnő, hiszen nemcsak a szakirodalom, hanem magának a könyvnek néhány szórványos említése is azt mutatja, ilyen típusú források mégiscsak rendelkezésre állnának. Kár, hogy Rózsa Mária egy ilyen, összefoglalónak szánt munkában nem használta ki jobban ezeknek a dokumentumoknak a létét – bár persze a méltányosság kedvéért érdemes hozzátenni, a mindezidáig elmaradt, és nagyon hiányzó alapkutató-sok mindegyikét nem érdemes csak ezen a munkán számon kérni. Mégis úgy érzem, a könyvnek a legkevésbé megoldott részei azok, ahol az előbb emlegetett hiányok találhatók: a pesti német sajtó használati körére és tömeghatására vonatkozó részek, illetve a lapok működésének hivatalos környezetét érintő oldalak.

Rózsa Mária kézenfekvő, hagyományos módszertant követ: magából a lapokból próbál meg következtetéseket levonni. Kétségtelen, hogy ez az a terület, ahol a leginkább otthon érzi magát, s kutatói alkatának legfontosabb erényei (a szorgalom, a pontosság és a megbízható adatkezelés) itt is kamatoznak a leginkább. Műve éppen ezek miatt a törekvések miatt lett értékes és jól használható. A szerző vizsgálatain ezen az anyagon tudják bemutatni például a magyarországi német lapok irodalmi szövegeinek karakterét: mely német írótól mit közöltek, s ezek a publikációk milyen ízléstörténeti fázist bizonyítanak, illetve mely magyar írók mely műveit közölték német fordításban? Az értekezés végén listába is foglalt adatok a korszakban németre lefordított magyar irodalmi művekről komoly és jól használható kiegészítései a magyar irodalom korabeli német recepciójának, és itt a szerző még az eddigi kritikai kiadásokat is számos, ismeretlen adattal gazdagította. Alighanem a kötetnek ez a legértékesebb, legjobban használható része. Hiszen arra hívja fel a figyelmünket, hogy mennyire kevésbé ismerjük a korszak német nyelvű sajtójának az anyagát, és mennyire nem természetes, hogy recepció-s adatokért az embernek szükséges lenne fellapoznia a német újságokat. Bár itt is kívánczik néha kiegészítés: Lisznyai Kálmán *König Mátyás* címmel lefordított versét a szerző nem tudta azonosítani. (266.) Ez nem is csoda, hiszen a cím alapján nem lehet megtalálni a verset. Ez a szöveg ugyanis a *Palóc dalok* című kötet LXI. számú darabja, amely a „Be összerogyott Hollókő...” sorral

kezdődik,⁵ s Hollókő várának sajátos eredetmondája (ezért szerepel a fordítás élén a fordító külön magyarázata Hollókőről és Szent Gellértről, aki szintén bele van keverve, nem túl szervesen és szerencsésen, a versbe). Ilyenformán ez a költemény is a *Palóc dalok* című Lisznyai-opus sikeréhez tartozik.⁶

A könyv egyik kimaradt nagy lehetősége a megfelelő és árnyalt kontextualizálás: a sajtótörténeti kutatás, különösen olyan alapos munka, mint Rózsa Máriaé, olyan adatokat hozhat a felszínre, amelyek nem önmagukban és önmagukért érdekesek, hanem a helyi értékük miatt. Így nem is az a feladat, hogy ezeket egyszerűen regisztrálni kell, hanem beleilleszteni egy olyan összefüggésrendbe, amelyen belül elnyerhetik méltó helyüket. Ebben a munkában is számos izgalmas probléma bukkan föl, de az értekezésen belüli kezelésük azért nem meggyőző, mert éppen az értelmezésnek és a kontrasztív vizsgálatnak a művelete maradt el. Az alábbiakban erre hozok föl néhány példát, jelezvén legalább az irányát annak a kérdésfeltevésnek, amely valóban hozzájárulhatna méltó interpretációjukhoz.

Például az írók társadalmi státuszának a kérdése merül föl az értekezés egy pontján. A szerző a következőképpen exponálja a problémát: „A Monarchiában a 19. század elején az osztrák írók nagy része állami alkalmazásban állt (Grillparzer, Castelli, Bauernfeld, Stifter). A magyaroknál ez a helyzet nem volt általánosnak mondható.” S az itteni példák aztán Jókaira, Vörösmartyra, Toldyra, Aranyra, Bajzára és Petőfíre vonatkoznak kontrasztként. (27.) A kérdés – megítélésem szerint – így nincs jól föl-téve, noha a szerző valami igen érdekes dologra hívta fel a figyelmet. Az itt írók nevezett személyek köre ugyanis nem egységes szempontok alapján van definiálva: magyar vonatkozásban például erősen a kánoni helyzet határozza meg az idekerülésüket (kit tekintünk mi utólag írónak, azaz klasszikusnak), s nem funkcionális szempontok (kit tekintettek írónak a saját korában). Ez utóbbi esetében ugyanis lehetett volna találni ellenpéldát, mondjuk Császár Ferencet, aki egyébként szerepel is a monográfiában. A másik probléma az, hogy az észlelt jelenség osztrák és magyar összevetésben csak a következménye más társadalmi folyamatoknak. A leginkább meghatározó itt alighanem a két társadalom erősen eltérő helyzete a bürokratizálódás szempontjából, és még inkább a rendi státusz mértéke felől nézve. Csak ennek figyelembe vételével lehet leírni azt a folyamatot, amelynek során a magyar irodalomban zömmel nemesi státuszú személyek vagy honoráciorok kezdtek el irodalmi kísérleteket folytatni, s az őáltaluk befutható karrierlehetőségek közül jóval nagyobb szerepet kaptak az ehhez a státuszhoz kapcsolódó pályák (például az ügyvédi hivatás vagy a szerkesztői pozíció). Még egyszer hangsúlyoznám: az észlelt probléma nagyon érdekes, de érdemes lenne társadalomtörténeti alaposítással újragondolni.

A másik probléma ugyancsak társadalomtörténeti gyökerű. A zsidók magyarosodásának folyamata kapcsán fölmerül a kikeresztelkedés kérdése – Rózsa Mária példája itt Karl Beck és Bloch Móric. (26.) Itt viszont érdemes lett volna arra a jelenségre utalni, hogy például a Ballagira magyarosító Bloch az evangélikus vallást választotta, s ez

⁵ LISZNYAI Kálmán, *Palóc dalok*, Kozma Vazulnál, Pest, 1851, 95–96.

⁶ Erről lásd még kiegészítésül SZILÁGYI Márton, *Lisznyai Kálmán. Egy 19. századi írói életpálya társadalomtörténeti tanulságai*, Argumentum, Budapest, 2001, 78.

tipikus jelenség: a magyarországi protestáns egyházak közül éppen a pesti evangélikus egyház jelentette az egyik legfőbb vonzerőt a zsidó értelmiség számára az 1840-es években.⁷ Ennek a jelenségnek a társadalomtörténeti vonatkozásai pedig megérdemelték volna a nagyobb figyelmet, hiszen a magyarországi német sajtó története az 1840-es, 1850-es években a zsidóemancipáció fontos időszaka is, ahogyan ezt a könyvben sokszor hivatkozott Osztern Rózsa már évtizedekkel ezelőtt exponálta.⁸

Bővebb értékelés nélkül marad az a tény is, hogy a Pester Sonntagsblatt több közleményével részt vett az Obernyik Károly síremlékére indított gyűjtésben. (238.) Nem elsősorban Obernyik személye itt a lényeges, hanem inkább a jelenség: az ő emlékére indított akció ugyanis előkészítő fázisa volt a magyar írók segélyegyletnek alapításáért folytatott munkának, vagyis az íráság társadalmi státuszát önálló foglalkozásként elismerni kívánó professzionalizációs folyamatnak, amely aligha véletlenül indult el éppen az 1850-es években: Obernyik síremléke mellett ennek bizonyítéka a Vörösmarty-árvák felsegélyezésére indított sikeres gyűjtés alig valamivel később.⁹

Érdeemes szóvá tenni azt is, hogy nem túl elegáns a Széchenyi félelmeit minősítő passzusban a „kutatók” véleményére utalni úgy általánosságban, amikor ennek a kijelentésnek a fedezete egyedül Csorba László, aki – noha valóban írt egy olvasmányos Széchenyi-életrajzot¹⁰ – biztosan nem reprezentálja önmagában az egész Széchenyi-kutatást. (75.) S hogy a Széchenyi-szakirodalom ilyen felületes kezelése megboszolja magát, azt egy másik szöveghely is mutatja. Egy helyütt ugyanis a szerző említi a Pesther Tageblatt egyik híradására hivatkozva Baloghy Lászlót, aki röpirattal vett részt a Kelet Népe-vitában: „Baloghy László (1799–1858), konzervatív gondolkodású tiszttviselő (megyefőnök) reakciója Széchenyi munkájára 1841-ben Beimel nyomásában jelent meg »A' Kelet Népe közt egy ember« címen »A' Keletraj egyik bogárának egyik fulánkja« aláírással.” (74.) Csakhogy itt valami biztosan nem stimmel. A névtelenül megjelent röpirat szerzőjét ugyanis még a téma avatott monográfusa, Varga János sem azonosította.¹¹ A Széchenyi-bibliográfia szerint pedig Jabláczy Ignác a szerző, s ennek bizonyítására a Literaturlapok 1841. évfolyam, II. félév 41. számára mint forrásra utalt a bibliográfia összeállítója.¹² Baloghy szerzőségével az is gond, hogy ő egy röpirattal valóban beleszólt a vitába, ám ezt ő saját nevével adta ki, és a címe sem az volt, amelyet Rózsa Mária megad (*Nemzetiség és alkotmányi mozgalmaink*

⁷ Erről lásd újabban TÖRÖK Zsuzsa, *A Wohl-nővérek emancipációja. Társadalomtörténeti megközelítés hosszmetsetben*, Aetas 2015/1., 87–115.

⁸ OSZTERN RÓZSA, *Zsidó újságírók és szépírók a magyarországi német nyelvű időszaki sajtóban a Pester Lloyd megalapításáig*, k. n., Budapest, 1930.

⁹ Erről van már jól használható szakirodalom is: T. SZABÓ Levente, *Az irodalmi nyugdíj és az irodalmi munkanélküliség feltalálása. A Magyar Írói Segélyegylet alapítása = Uő., A tér képei. Tér, irodalom, társadalom*, KOMP-PRESS, Kolozsvár, 2008, 285–338. Vö. még SZILÁGYI Márton, *Petőfi Zoltán konfliktusos élete és halála = Uő., Határpontok*, Ráció, Budapest, 2007, 119–132., különösen 124–125.

¹⁰ CSORBA László, *Széchenyi István*, Officina Nova, Budapest, 1991.

¹¹ VARGA János, *Keresztútban a Pesti Hírlap. Az ellenzéki és a középútas liberalizmus elválása 1841–42-ben*, Akadémiai, Budapest, 1883, 58.

¹² SZENTKIRÁLYI Elemér, *Kalauz Széchenyi István megismeréséhez*, Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár, Budapest, 1987, 133.

korukban, Pest, 1841.). Márpedig egy évben két könyvecskét publikálni ugyanabban a vitában, az egyiket névvel, a másikat név nélkül – ez kevéssé valószínű. Persze a kérdés még nincs eldöntve. És Rózsa Mária adata, amelyet a német sajtóban talált, mindenképpen érdekes és mérlegelést kíván. Hiszen a Pesther Tageblatt ezek szerint – problematikusan bár, de – azonosította a szerzőt (ahogyan a Literaturlapok is ezt tette). Rózsa Mária azonban nem végezte el körültekintően a fellelt adat ellenőrzését és kritikáját, s ténynek tekintette azt, ami legföljebb értékelendő vélemény. De persze van itt más gond is. Baloghy László 1841-es munkája kapcsán – bármelyiknek volt is a szerzője – nem helyénvaló a *megyefőnök* minősítés, ilyen tisztség ugyanis 1848 előtt nem volt Magyarországon. Baloghy ekkor Nógrádban volt aljegyző, amennyire ez Szinnyei József lexikonából is tudható. Ha meg ez a pálya későbbi, Bach-korszakbéli időszakára akart utalni (hiszen Baloghy Hont vármegyében lett az 1850-es években a megyei közigazgatás vezetője megyefőnökként), akkor ezt jó lett volna bővebben kifejteni – de akkor sem helyes egy későbbi korszakot jelző fogalmat használni az 1840-es évek kontextusában, annál is inkább, mert Baloghy 1840-es évekbeli hivatalvállalásából nem következett organikusan az 1850-es évekbeli szerepvállalása. (74.)

Rózsa Mária monográfiája a nélkülözött, nem alkalmazott szempontok ellenére persze értékes munka. Fogymagadása inkább abban ragadható meg, hogy megmarad egy régebbi gyökerű, sajtótörténeti paradigma keretein belül, és szerzője nem kísérelte meg megtenni azt a lépést, amely a magyarországi német sajtó kutatását erősebben és reflexív módon képes társadalomtörténeti modellekhez kapcsolni. Persze eleve igen kevés példát lehetne arra idézni, hogy ez a váltás megtörtént volna a 18–19. századi sajtó kapcsán. Amit viszont a szerző a tőle vállalt határok között elvégzett, az komoly új eredmény, s jelentősen gazdagította mind a sajtótörténet, mind az irodalomtörténet ismereteit. Minden későbbi kísérlet immár biztosan építhet azokra az alapokra, amelyet Rózsa Mária munkája jelent.

(*Argumentum*, Budapest, 2013.)

HOJDÁK GERGELY

A századvégi tragikum-vita, s. a. r. Török Lajos

Nagy hiányt pótol a recenzeált kötet. Megtalálhatjuk benne a hazai irodalomtörténet-írásban „tragikum-vita”-ként ismert, a 19. század végén meglepően nagy „kritikai puskaporfüstöt” kiváltó diskurzusának viszonylag teljes dokumentációját. A forrás-gyűjtemény az első részben közli a vita két könyv terjedelmű alapszövegét, Beöthy Zsolt és Rákosi Jenő *A tragikum* című írásait (*Két könyv*). A második, *Hozzászólások, bírálatok* fejezetbe került – sok más mellett – Péterfy Jenő szintén *A tragikum* című, hosszabb lélegzetvételű kritikája, amelyet pontos és mély megállapításai okán Németh G. Béla és nyomában Barta János is amolyan harmadik alapszöveggént kezelt.¹ A kötet függelékként közli Rákosi Jenő *Gyulai Pál Katona József és Bánk bánja* című recenzióját, amelynek a második alapszöveg keletkezése szempontjából van jelentősége. A nagyrészt² eredeti helyesírás szerint közölt, emendált szövegekhez kifejezetten alapos jegyzetapparátus társul, amely a forrásgyűjtemény legnagyobb szakmai erénye. Ez a jegyzetapparátus (a kiadás elvei, név- és szómagyarázatok mellett) tartalmazza a szöveggözlések alapját, mely több érdekes megfontolást rejt magában. A forrásgyűjtemény (helyesítható módon) a vitaesemény eredeti kronológiájának rekonstrukciójára törekszik, de például Péterfy már említett recenziója a szerző életében nem jelent meg (utóbb, mint láttuk, annál nagyobb hatást gyakorolt). Rákosi könyvecskéjének 1925-ös másodközlése pedig azért érdekes, mert maga a szerző (aki időközben az irodalmi élet pereméről a „falakon belülre” került) írt hozzá egy elő- és utószót, melyekben nemcsak a saját korábbi álláspontjára reflektál, hanem az első világháború és a trianoni békediktátum „köztes” eseményeire is. Ezt az eseményt a magyar nemzet tudat azóta is „tragikus” tapasztalatként őrzi, ami nagyban megfelel Rákosi fő szempontjának: az „esztétika és az élet” világa közti válaszfal lebontásának (szemben Arisztotelésszel, aki nagyon is a tudatában van ennek az episztemológiai határmezsgyének). Visszatérve a jegyzetapparátusra: a tragikum-vita szövegeiben olvasható allúziók visszakövetése azért bír nagy beccsel az olvasó szempontjából, mert ezek jelentős része ma már kevésbé ismert művekre utal.

A századvégi tragikum-vita *casus bellijét* Beöthy Zsolt 1885-ben a Kisfaludy Társaság ajánlásával megjelent monstruózus kötete adja. A szerző Gyulai Pál kedves

tanítványa, Greguss Ágoston örököse az „esztétika” tanszékén egy olyan korban, amikor (olvashatjuk Váli Béla lojális recenziójában) „azon elv uralkodott még [...] némely potentát közt, hogy ez a trónszék fölösleges.” (427.) Az előbbi megfogalmazásból is látszik, hogy a „tragikum-vita” nem szűkebb értelemben vett szakmai disputa volt, hanem *tudománypolitikai* jelentőséggel bírt: a Kisfaludy Társaság és irodalmi holdudvara (a Fővárosi Lapok) polemizált körülötte a Petőfi Társasággal és irodalmi holdudvarával (Koszorú). Az intézményesülő magyar irodalomtudomány nemzetpolitikai ambícióiról is sokat elárul, hogy az *eredetiség* szempontja visszatérően felmerül a vitában. „Beöthy lehetőleg kimerítő monográfiát írt, mégpedig olyat, mely valódi magyar könyv” – írja Vadnai Károly. (408.) „Azt pedig senki sem tagadhatja meg, hogy az átültetett növénynél életrevalóbb az, mely ott hoz gyümölcsöt, ahol fakadt” – tromfol rá kicsivel később Váli Béla is. (428.) Így a Kisfaludy Társaság holdudvara.

És mit mond róla a másik oldal? Palágyi Menyhért kritikája szerint (aki különben a szakmaiság nevében tiltakozik is a szekértáborreflexek ellen): „hasonlíthatom azt olyan szörnyszülőthöz, melynek csak hátgerince van, de a feje hiányzik. Az agy a németeknél maradt”. (401.) Ma már talán tárgyilagosabban ítélnék meg ezt a kérdést, egy sajátosan keverék diskurzusmódot sejtve az eredetileg jogi tanulmányokat folytató szerző munkája mögött. Mert amíg egyrésztől Beöthy valóban gyakran hivatkozik a hazai és nemzetközi előzményekre (az előbbieket közül főleg Gyulai és Greguss, utóbbiak közül Hegel, Schelling, Solger és Vischer esztétikája érdemel külön említést), addig másrésztől retorikusan és esszéstílusban ír.³ Beöthy tehát beépítette rendszerébe az idealista német esztétika színe-virágát, ez a heroikus szintézis azonban (hat évig készült!), ha az akadémikus érvelés ma megszokott normái szerint nem is mondható „világosnak”, „tagoltnak” és „jól kifejtettnek”, azért nem nélkülözi teljesen a rendszeres gondolkodást. Az egyes fejezetek – temérdek példával és esetenként jókora kitérőkkel – sorra veszik a tragikum Beöthy által megállapított elemeit, az egyéni kiválóság és az (ezzel együtt járó) gyalogság egyes formáitól a tragikai vétségen át (amelyben az előbbi megnyilatkozik) az „egyetemes” különböző aspektusaiig. Ez utóbbi az, amit a kiváló egyén bármely irányú tökéletlenségével „kihív” maga ellen, megpecsételve ezzel sorsát. Péterfy Jenő igen szellemesen írja körül az egyén és az egyetemes (ennek szinonimái: „általános” vagy „világrend”) Beöthy könyvében exponált viszonyát: „Könyvünk meghatározása – mint már említettük – párbajt teremt a tragikumból, holott a bonyolultabb szövetűnek látszik. Szerinte az egyén, mint önhatalmából élő absztraktum, golyót röpít az egyetemesre, egy tágabb körű absztraktumra; de erről visszapattan a golyó, s az ellenfél szívébe fúródik”. (378.) Ez a meglátás egyben a tragikum-kérdés kör posztmodern horizontjára is élesen rávilágít, amennyiben az arisztotelészi hübriszt az individuum önmondásaként, a katharsziszt pedig ennek viszonyfogalmaként (önmagát lebontó újraírásaként) értelmezi. „A világrend – hogy e nehéz szót ajkunkra

¹ A forrásgyűjteményt a szerkesztő Németh G. Béla emlékének ajánlja, aki az eddigi legalaposabb és sokoldalúbb elemzést közölte a „tragikum-vitáról” 1971-es *Tragikum és történetfelfogás* című könyvében (Akadémiai, Budapest, 1971.). A recenziókban szereplő hivatkozások e tanulmánynak *A magyar irodalomkritikai gondolkodás a pozitívizmus korában* kötetben szereplő másodközlésére (Akadémiai, Budapest, 1981.) mutatnak.

² Kivételt csak a hosszú és rövid magánhangzók, valamint a szóösszetételek képeznek, ezeket a szerkesztő mai helyesírás szerint igyekszik közölni.

³ Németh G. Béla nem véletlenül elemzi oly körültekintően az általa az uralkodó nagybirtokos osztály képviselőjének tartott Beöthy retorikai teljesítményét, megállapítva, hogy annak fő jegyei 1. a fogalmi kifejtés hiányában alkalmazott metafora; 2. a szinonim fölörölások folytonos alkalmazása (egyfajta sulykolás); 3. a megengedő s ellentétes mondattani elemek mértéktelen, retorikai jellegű használata, ami alapján az olvasó „úgy vélheti, a tétel árnyalt, finomított formájához jutott”. NÉMETH, *A magyar irodalomkritikai gondolkodás a pozitívizmus korában*, 195.